

مرکز مدیریت حوزه های علمیه خاوران

مدرسه علمیه الزهرا (سلام الله علیها)

شهرستان شاهین دژ

عنوان:

دستورات اخلاقی امیرالمومنین به کارگزاران

ارسال به دهمین جشنواره علامه حلی

استاد راهنما:

خانم الهوردی زاده

پژوهشگر:

ام البنین حسین پور

شماره تماس: ۰۹۱۴۸۷۱۹۶۲۴

دی ماه ۱۳۹۶

چکیده

این مقاله در بردارنده ی رهنمود های ارجمند اخلاقی و رفتاری امیر مؤمنان علی علیه السلام به کارگزاران مختلف حکومتشان در زمینه اخلاق فردی، آفت های اخلاقی و پیامدهای مثبت و منفی اخلاقی کارگزاران با روش توصیفی - تحلیلی با رویکرد نقلی می باشد. رهنمودهای امام در مورد اخلاق کارگزاران ریشه در فرهنگ قرآنی و سیره نبوی و در پی ادامه ی رسالت و هدف بعثت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله که تکمیل اخلاق است، می باشد.

از نظر امام علی علیه السلام کارگزار حکومت دینی باید رابط خود با نفسش، با خداوند، با زیر دستان، با مافوق، مسئولین هم طراز خود و با مردم بر اساس آموزه های دینی و عقل سالم تنظیم کند. اخلاق فردی فقط مربوط به خود کارگزار نیست بلکه در مورد برخورد با مردم هم هست مثلاً مهربانی با آنان و مهار نفس.

کلیدواژه: کارگزاران، حکومت، عدل، آفت های اداری، نکات اخلاقی

مقدمه

رفتار شایسته و برخورد نیک مأموران حکومتی با مردم، نقش مهمی در ایجاد محبوبیت برای حکومت ها و جلب خوشنودی عمومی دارد. ار زاران حکومت در خدمت مردم هستند و باید با مهربانی به نیازهای مردم رسیدگی کنند. برخورد خشن با مردم و تکبر در برابر آنان و پاسخ منفی به درخواست های مشروعشان از اخلاق اسلامی به دور است. اسلام، حاکم و کارگزار را پدری مهربان می داند که باید با فرزندان خویش، محبت آمیز رفتار کند. حکومت، امانتی در دست کارگزار است که باید به خوبی آن را پاس داشته و ابزاری برای گسترش عدل و حق قرار دهد. نه آنکه وسیله ای برای غارت اموال عمومی قرار گیرد و این در صورتی میسر است که کارگزاران حکومت از اخلاق شایسته و پسندیده برخوردار باشند.

امام علی علیه السلام در مدت کمتر از پنج سال حکومت، در راه اصلاح رابطه ی کارگزاران با مردم کوشید و بنیان حکومتی مردم را پی ریخت. برکناری کارگزارانی که خود را در تجاوز به حقوق مردم تام الاختیار می دانستند. به گماردن کارگزارانی که مورد اعتماد بودند. امام علی علیه السلام ضوابطی را در گزینش کارگزاران و اصلاح روابط آنها ارائه داد و آنان را به ویژگی های اخلاقی شایسته سفارش کردند و به

پیراستن خود از آفات اخلاقی ترغیب کردند. این ها اموری است که در تنظیم درست رابطه کارگزاران با مردم و رفتار با آن ها تأثیر مثبت و سازنده دارد.

رفتار شایسته و برخورد نیک مأموران حکومتی با مردم، نقش مهمی در ایجاد محبوبیت برای حکومت ها و جلب خشنودی عمومی دارد. کارگزاران حکومت در خدمت مردم هستند و باید با مهربانی به نیازهای مردم رسیدگی کنند

فرهنگ اخلاقی معصومین

بخشی از فرهنگ اخلاقی معصومین که امامان با آن آراسته بودند و از خصلت های پسندیده است و مورد توجه مردم باید قرار گیرند و از آنها باید تبعیت کنند عبارت است از:

۱. فروتنی

فروتنی از ارزش های اخلاقی اسلام است و تمام مردم به آن سفارش شده اند. اما فروتنی مسئولان حکومت، اهمیت و ارزش بیشتری دارد. تواضع افراد در برابر صاحبان قدرت و ثروت پسندیده نیست ولی تواضع صاحبان قدرت در برابر مردم بسیار باارزش است. این گونه تواضع که به آن سفارش فراوان شده موجب رفعت و منزلت کارگزاران نزد خداوند شده و نتیجه و فایده آن، ایجاد الفت و محبوبیت بین آنان و مردم است.

در سخنان امام علی علیه السلام گاهی از ترکیب «خفض جناح» که به بعضی تواضع افراد بلند مرتبه در برابر اشخاص پایین تر از خود است، استفاده شده و در مواردی واژه ی تواضع آمده است. حضرت در نامه ی ۲۷ و ۴۶ نهج البلاغه کار گزاران خود را به خفض جناح در برابر مردم و رعیت سفارش می کند و در سخنان خویش در موارد گوناگون بر رعایت این نکته درباره طبقه مستضعف تأکید می ورزد: «روی خود را بر آنان «ضعیفان» افروخته مدار و برای خدا تواضع کن تا خدایت رفیع و بلند گرداند و در برابر ناتوانان فروتن باش و به آن ها بنما که در این کار بدان ها نیازمندی و به مالک سفارش می کند که برای کار مردم افرادی از اهل خشیت و تواضع را برگزینند. و توصیه می کند که خود نیز بار عام دهد تا مردم نیازهای خود

را بیان کنند و در این مجلسان برای خدا فروتنی کند و نیروهای نظامی و انتظامی را از خود دور سازد تا مردم بدون ترس با وی به گفتگو بپردازند.^۱

۲. تقوا

در نهج البلاغه به پیروی قرآن، بیشترین سفارش به تقوا شده است. « اوصیکم عبادالله بتقوی الله التی هی زائد و بها المعاد » ای بندگان خدا شما را اندرز می دهم که در پیشگاه الهی تقوا داشته باشید که آن توشه آخرت است و به آن می توان پناه گرفت، توشه ای رساننده و پناهگاهی رهاننده، ای بندگان خدا، پرهیزکاری در درگاه خدا، دوستان خدای را از گناه باز می دارد و دل ها را با بیم او یار می سازد. علی علیه السلام تقوا را رئیس اخلاق می داند (التقوی رئیسُ الاخلاق. پرهیزکاری سرّ خوبی هاست)^۲

۳. خوش رویی

امیر مؤمنان علی علیه السلام در روایت دیگری فرمودند (چهره ی گشاده و شاد بهتر است از چهره عبوس و در هم کشیده کا از نظر مادی مفید باشد) یعنی ارزش خوش رویی، بیش از آن است انسان با ترش رویی به کسی فایده ای برساند. به این معنی که: در برخورد اولیه با اشخاص اولین و بهترین هدیه از جانب انسان، خوش رویی است. و در واقع ساده ترین ولی با ارزش ترین سخاوت هم همان گشاده رویی و خوش رویی می باشد. بنابراین هرگاه انسان بخواهد خیر و فایده ای داشته باشد بهتر است اول خود را ملزم خوشرویی نماید تا اجرش محفوظ بماند و طرف مقابل او به جای کدورت و گرفتگی با شیرین کامی و خوشحالی بخشش و انفاق را دریافت کند.^۳

توصیه های امام علی علیه السلام به حکمرانان در استخدام کارگزاران

گزینش کارگزار از سوی حاکم اسلامی با شرایط و ویژگی هایی همراه است که باید با کار او تناسب داشته باشد. زمانی که حضرت یوسف علیه السلام پیشنهاد می کند تا در سال های قحطی، امور دارایی مصر را به عهده گیرد دو صفت برجسته: یعنی توانایی نگهداری اموال و آگاهی به کارها را برای خود بیان می کند. و

۱. تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد، غررالحکم و دررالکلم، ج ۳، ترجمه محمدعلی انصاری، دانشگاه تهران، چاپ دوم، ۱۳۶۶ ش، تهران، ص ۳۲۷.

۲. نامه ی نامی، تألیف سید اباصالح کشفی، نشر زائر، قم، ص ۵۲.

۳. کرباسی زاده، علی، راه رستگاری راه علی و کلام علی، نشر مولود کعبه، چاپ اول، قم، ص ۱۱۹.

آن گاه که دختر شعیب، حضرت موسی علیه السلام را برای کار نزد پدر می برد، بر توانایی و امانت داری وی تکیه می کند.

شرایط گزینش کار گزار

شرایط کلی برای گزینش کارگزار به دو دسته قابل تقسیم است: شرایط بایسته و شرایط شایسته.

۱- شرایط بایسته و لازم، ویژگی هایی است که بدون آن نمی توان شخصی را برای سمتی برگزید. شجاعت برای ارتشی، عدالت برای حاکم، عدل و عدم عصبانیت برای قاضی از شرایط بایسته است. امام علی علیه السلام در همان روزی که ابوالاسود دثلی را برای قضاوت برگزیده بود او را عزل کرد: ایشان پرسید چرا مرا عزل کردی؟ فرمودند: به من خبر رسیده که هنگام محاکمه، سخن گفتن تو از دو طرف دعوا بلندتر است.

۲- شرایط شایسته: شرایط کمال برای انتخاب اصلح و برتر است که برای اعمال مدیریت موفق از آن بهره برده می شود.

اقسام کار گزاران حکومتی در کلام امام علی علیه السلام

حضرت علی علیه السلام در عهدنامه مالک اشتر، مردم را به هفت گروه تقسیم کرده که چهار گروه آغازین را کار گزاران حکومتی تشکیل می دهند. ۱. ارتشیان ۲. دبیران ۳. قاضیان دادگستر ۴. کار گزاران شهرها. آنگاه شرایط شایسته و بایسته گزینش این چهار گروه را بین و شیوه برخورد با سه طبقه دیگر را که مرد خراج پرداز، بازرگانان و ضعیفانند ارائه کرده است.^۱

امام علی علیه السلام می فرماید: در امور کارمندان بسیار دقیق و تیز بین باشید. آن ها را پس از آزمودن به کار گمارید و به انگیزه بخشش و کمک به ایشان یا به رای و دل خواه خود مسئولیتشان نسپار: زیرا به کار گماردن افراد بدین انگیزه ها، گردآورنده انواع ستم و خیانت است کسانی را کارمند خویش گردان که با تجربه، دارای حیا، از خانواده نجیب، شایسته و با سابقه در مسلمانی باشند. زیره اینان اخلاقی بهتر دارند و آبرومندتر، کم طمع تر و عاقبت اندیش ترند.^۲

۱. قریشی، محمد بن اخوه، معالم القریة فی احکام الحسبه، ج ۲، نشر زائر، قم، ص ۳۰۰.

۲. غلامی، یوسف، پیشوایی فرزند ابوطالب، انتشارات بضعة الرسول، چاپ اول ۱۳۸۱، قم، ص ۱۰۶.

امام علی علیه السلام می فرمایند: (مبادا بگویی، من نیرو مندم، امر می کنم و دستوراتم اجرا می شود، زیرا این روش موجب فساد فکر و تضعیف دین می شود).^۱

رفتار اجتماعی کارگزاران

علاوه بر نوع رفتار فردی کارگزاران، باید رفتار اجتماعی آنان هم خوب، پسندیده و قابل قبول باشد تا بتوانند با مردم ارتباط برقرار کرده و از مشکلات آنان بکاهند و کارهای آنان را انجام دهند که این رفتارهای اجتماعی عبارتند از:

۱. رفق و احسان

احسان و نیکی به افراد شایسته و صالح، موجب تشویق آنان به کارهای پسندیده شده و و آنان را از ادامه ی خلاف باز می دارد. احسان به معنای نیکی به کسی است که شایستگی آن را دارد، مانند احسان به پدر و مادر که در قرآن آمده یا احسان به خویشاوندان چون سزاوار آنند. احسان حاکم نیز باید افراد صالح را که شایسته و سزاوار آن هستند در بگیرد. امام علی علیه السلام به کارگزاران خود از جمله قیس بن سعد استاندار مصر، سفارشی می کند که به نیکوکاران احسان نموده و بر افراد مشکوکی سخت بگیرد و با عموم مردم با مدارا برخورد کند. رفق را به معنای لطف و نرمی و لطافت در انجام کارها دانسته اند. امیر مومنان در مواردی دستور می دهد که شدت را با نرمی و رفق باید همراه ساخت. اصل نخستین در رفتار مدیر و کارگزار، رفق و مدارا است که نتیجه ی کاربردی آن، توفیق است. حضرت می فرماید: اصل سیاست، به کار گیری رفق است. رفق و مدارانیکو سیاستی است.^۲

۲. گذشت

مهربانی با مردم و برخورد پسندیده با آن ها از دستورات علی علیه السلام است. چنان چه افرادی خطا و جرمی مرتکب شوند، در صورت امکان باید از لغزش آنان گذشت در موارد بسیاری در مقایسه با کفر و مجازات تأثیر بیشتری در اصلاح افراد دارد.

---

۱. ذاکری، علی اکبر، اخلاق کارگزاران (مجموعه ای از چشم انداز امام علی (ع)، مؤسسه ی فرهنگی دانش و اندیشه ی معاصر، چاپ اول، ۱۳۸۱، ص ۱۶.

۲. جرجانی، علی بن محمد، التصدیقات، انتشارات ناصر خسرو، چاپ اول، ۱۳۰۶ ق، بی تا، ص ۵.

امام علی علیه السلام به مالک اشتر چنین تأکید می کند و می فرماید: همان گونه که خود عفو خداوند را انتظار داری، از خطای مردم در گذر، دل خویش را با مهر به رعیت سرشار ساز و به آنان محبت و لطف نما. او بدترین مردم را کسی می داند که از لغزش نگذرد و عیب ها را نپوشاند و عفو را هم ردیف عدو سیاست می داند. زینت سیاست، (عدل در حکومت و گذشت هنگام قدرت است). امیر مومنان گذشت، سخاوت، فرو بردن خشم و بردباری را از خوی و عادات بزرگان می شمارد. حضرت یک مورد را عفو و گذشت استثناء کرده و آن در مورد کسی است که با آگاهی و بصیرت در پی گناه رفته است. (گناه کار آگاه، شایسته ی گذشت نیست).^۱

۳. توجه به نفع عمومی

رفتار کارگزاران نباید به گونه ای باشد که فقط عده ای خاص بر گرد او جمع شده و تنها در جذب و حفظ منافع آن ها بکوشد، بلکه باید تلاش کند تا عمل و رفتارش تمام مردم را جذب نموده و در جهت منافع عمومی مردم حرکت کند. زیرا خوشنودی جمعی خص، نارضایتی عمومی را در پی دارد. اما رضایت عمومی، ناخشنودی خواص را می پوشاند. امیر مومنان برترین مردم را کسی می داند که به مردم بیشتر نفع می رساند. از دید حضرت، محبوب ترین افراد نزد کارگزاران باید کسانی باشد که در جهت منافع مردم کوشش بیشتری می کنند و دورترین مردم نزد آن ها باید کسانی باشد که عیوب مردم را می جویند. بنابراین توجه به رضایت مردم و منافع آن ها اصل است.

توجه به این نکته ضروری است که جلب رضایت مردم نباید در جهت گناه و برخلاف دستور خدا باشد؛ زیرا چنین جلب نظری مورد نظر شارع نیست و گناه مردم به عهده ی او خواهد بود. امام علی می فرماید: «چقدر بزرگ است گناه کسی که خوشنودی مخلوق را با دشمنی خالق می جوید».^۲

۴. تأکید بر تقابل حقوق حکومت و مردم:

در نگاه حضرت علی (ع) حق مردم بر حکومت چنین است؟

۱- جز اسرار نظامی، رازی از مردم پوشیده نماند.

---

۱. حرانی، ابن شعبه، تحفه العقول، ج ۱، انتشارات الاسلامی، چاپ دوم، قم، ۱۴۰۴، ص ۱۲۸.
۲. عامری، ابوالحسن، السعادة و الاسعاد، تحقیق و نشر مجتبی مینوی، چاپ دوم، تهران، ص ۳۰۷.

۲- هیچ کاری، به جز احکام قطعی شرع، بدون مشورت مردم انجام نگیرند.

۳- حقوق افراد بدون هیچ تأخیر پرداخت شود.

۴- در پرداخت حقوق، نقصان و تبعیض وجود نداشته باشد

۵- یکایک ملت در نزد دولت مردان و در قانون یکسان شمرده شوند.

هرگاه دولت بدین وظایف عمل کند مردم وظیفه دارند:

۱. از پیشوای حکومت اطاعت کنند.

۲. در انجام آنچه پیشوا مصلحت بداند، کوتاهی ننماید.

۳. در دشواری برای دستیابی به حق، مقاومت کنند.

حضرت در فرمان به مالک اشتر می نویسد: (باید از کارها آن را بیشتر دوست بداری که نه از حق بگذرد و

نه از حق فرو ماند. عدالت را فرا گیرد و رضایت ملت را بهتر تأمین نماید).^۱

نتیجه

یکی از ویژگی های کارگزاران دولت اسلامی فوتنی است که اهمیت و ارزش بیشتری دارد و اگر تک تک

کارگزاران دولت اسلامی دارای ویژگی هایی از قبیل پارسایی، تقوا، عدالت باشند جامعه پیشرفت کرده و

همچنین اگر در استخدام کارگزاران به توصیه های امام علی توجه شود و کسانی را که شایستگی جامعه را

داشته باشند انتخاب شود از مشکلات جامعه کاسته می شود و اما متأسفانه در جامعه آفات اخلاقی زیادی

برای کارگزاران موجود می باشد که از جمله ی آن ها ربا، رشوه، می باشد. که اگر کارگزاران از گرفتن

رشوه و ربا برخوردار می کنند باعث می شود که کارگزاران به سعادت اخروی دست یابند و هم چنین اگر

---

۱. پیشوایی فرزندان ابوطالب، یوسف غلامی، نشر: بضعه الرسول، ص ۱۰۶، ق

آنان رفتار شایسته ای با مردم داشته باشند کارهای مردم سریعتر به مرحله ی انجام می رسد. هم خداوند و هم مردم از کارگزاران راضی می باشند و جامعه دچار فساد نمی شود.

فهرست منابع و مآخذ

* قرآن کریم

- ۱- دشتی، محمد، نهج البلاغه، نامه ی نوزدهم.
- ۲- دلشاد تهران، مصطفی، دولت آفتاب اندیشه ی سیاسی و سیره ی حکومتی علی (ع)، خانه ی اندیشه ی جوان، تهران.
- ۳- قوچانی، محمود، فرمان حکومتی پیرامون مدیریت، شرح عهدنامه ی امیرالمومنین (ع)، مرکز آموزشی مدیریت دولتی، تهران.
- ۴- ظریعی، فخرالدین، مجمع البحرین، مرتضوی، چاپ دوم، ۱۳۶۶، تهران.
- ۵- آمدی، عبدالواحد، غررالحکم و دررالکلم، ترجمه محمدعلی انصاری، دانشگاه تهران، چاپ اول، ۱۳۶۶ ش، تهران.
- ۶- حاجی بابائیان، محسن، روش های تربیت اخلاقی کاربردی در اسلام، مؤسسه ی نشر اسلامی.
- ۷- شریعت مداری، علی، تعلیم و تربیت اسلامی، مؤسسه ی انتشارات امیر کبیر، تهران، ۱۳۵۷.
- ۸- بیگی، روح الله، ارزش های اجتماعی در قرآن، ج ۱، انتشارات اسوه، چاپ ششم، تهران ۱۳۹۰ ه ش.
- ۹- صالحی، علی، رسالت حوزه و دانشگاه، انتشارات مجله ی حوزه، پاییز ۱۳۷۳، قم.
- ۱۰- مطهری، مرتضی، سیری در نهج البلاغه، مؤسسه ی فجر، تهران، ۱۳۸۵.
- ۱۱- ذاکری، علی اکبر، اخلاق کارگزاران (مجموعه ای از چشم انداز امام علی (ع)، مؤسسه ی فرهنگی دانش و اندیشه ی معاصر، چاپ اول، ۱۳۸۱.

- ۱۲- غلامی، یوسف، پیشوایی فرزند ابوطالب، انتشارات بضعة الرسول، چاپ اول ۱۳۸۱، قم.
- ۱۳- ذاکری، علی اکبر، سیمای کارگزاران علی بن ابی طالب امیرالمومنین، ج ۱، مرکز انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی، قم، چاپ چهارم، ۱۳۷۸ ش.
- ۱۴- اخلاق کارگزاران، در کلام و پیام امام خمینی (ره)، دفتر انتشارات اسلامی، وابسته به مدرسین، حوزه علمیه قم، بنیاد مستضعفان و جانبازان، بهار ۱۳۷۷.
- ۱۵- شیرازی، علی خان حسینی مدنی، ریاض الساکین، ج ۲، انتشارات ثامن، چاپ دوم، قم.
- ۱۶- مصری، قاضی نعمان، دعائم الاسلام، ج ۲، دارالمعارف، ۱۳۸۳، قاهره.
- ۱۷- فراهیدی، خلیل بن احمد، ترتیب العین، مرسسه نشر اسلامی، چاپ اول، ۱۴۱۴ ق.
- ۱۸- حرّانی، ابن شعبه، تحفه العقول، ج ۱، انتشارات اسلامی، چاپ دوم، قم، ۱۴۰۴.
- ۱۹- کرباسی زاده، علی، راه رستگاری راه علی و کلام علی، نشر مولود کعبه، چاپ اول، قم.
- ۲۰- سلیمانی، عبدالعلی، خورشید کعبه از طلوع فجر تا غروب، نشر برگزیده، چاپ اول.
- ۲۱- جرجانی، علی بن محمد، التصدیقات، انتشارات ناصر خسرو، چاپ اول، ۱۳۰۶ ق، بی تا، ص ۵.
- ۲۲- عامری، ابوالحسن، السعادة و الاسعاد، تحقیق و نشر مجتبی مینوی، چاپ دوم، تهران.
- ۲۳- دیتلی، مهرناز، دانشگاه اصول الدین، نشر دینی و اندیشه اسلامی، ۱۳۸۱.
- ۲۴- امین زاده، محمدرضا، اخلاق کارگزاران، مؤسسه در راه حق، چاپ دوم، ۱۳۷۶.
- ۲۵- رحمانی، جعفر، نکات موثر در مدیریت کارآمد، نشر خرم، ۱۳۷۷، تهران.
- ۲۶- نامه ی نامی، تألیف سید ابیصالح کشفی، نشر زائر، قم.